

УДК 338. 436 (477.42)

І.А. Варема
аспірант*

Житомирський національний агроекологічний університет

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ВЕРТИКАЛЬНО ІНТЕГРОВаниХ СТРУКТУР АСОЦІАТИВНОЇ ФОРМИ В АГРОБІЗНЕСІ

Розглянуто інтеграційні зв'язки між сільськогосподарськими товаровиробниками та переробними підприємствами на основі формування асоціативної форми об'єднання. Обґрунтовано необхідність участі сільськогосподарських товаровиробників у вертикально інтегрованих структурах. Проаналізовано розвиток інтегрованих аграрних формувань на прикладі підприємств Житомирської області.

Постановка проблеми

Налагодження організаційно-економічних зв'язків технологічно-суміжних галузей, що були втрачені внаслідок трансформації економіки, можливе шляхом формування вертикальної інтеграції, яка створюється у різних формах господарювання. У процесі становлення і розвитку інтегрованих структур більшість підприємств виявляють небажання втрачати свою господарську самостійність після інтеграції, тому необхідний науковий і практичний пошук найбільш ефективних форм об'єднання і управління галузями агропромислового комплексу, адаптованих до ринкових умов. Варіантом вирішення цієї проблеми є розвиток вертикально інтегрованих структур асоціативної форми, при якій підприємства з виробництва сировини, її переробки та реалізації зберігають свою незалежність.

Аналіз останніх досліджень

Значний внесок в обґрунтування теоретичних і методологічних основ вертикальної інтеграції, принципів визначення ефективності діяльності вертикально інтегрованих господарських структур зробили Дж. Стаки, А. Стрікленд, Ж. Тироль, А. Томпсон, О. Уільямсон, О. Харт та ін. Питання розвитку аграрного бізнесу на основі вертикальної інтеграції відображені в працях В. Андрійчука, П. Гайдучького, М. Гладія, О. Мазуренко, В. Меселя-Веселяка, О. Шпичака, В. Яценко та ін. Специфіка формування і функціонування асоціативних форм вертикальної інтеграції частково відображена в роботах А. Бандилета, М. Данько, В. Зіновчука, О. Крисального, М. Маліка, Ю. Лупенка, П. Саблука. Водночас в умовах розбудови ринкових відносин виникає необхідність наукового та практичного пошуку найбільш ефективних форм вертикальної інтеграції, що потребує подальших досліджень у визначеному напрямі.

Метою статті є обґрунтування необхідності розвитку асоціативної форми вертикальної інтеграції, що стимулюватиме підвищення ефективності функціонування технологічно-суміжних галузей АПК в умовах ринкової економіки.

© І.А. Варема

* Науковий керівник – д.е.н., професор В.В. Зіновчук

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес розвитку вертикально інтегрованих структур асоціативної форми Житомирської області.

Дослідження проведено з використанням системного підходу при вивченні закономірностей розвитку асоціативної форми аграрного бізнесу; методу аналізу і синтезу – при оцінці функціональної ролі міжгосподарської інтеграції для ведення агробізнесу; монографічного та аналітичного методів – при дослідженні розвитку вертикальної інтеграції на прикладах окремих підприємств.

Результати досліджень

В умовах ринкової економіки агробізнес може успішно розвиватися тільки тоді, якщо забезпечуються збалансовані зв'язки сільського господарства зі сферами постачання та переробними галузями промисловості, що створюються на основі вертикальної інтеграції. Вертикальна інтеграція – це процес об'єднання зусиль сільськогосподарських товаровиробників з метою просування продукції у суміжні із сільськогосподарським виробництвом сфери діяльності для забезпечення контролю за рухом створеної у власному господарстві продукції й отримання від цього відповідного зиску [5, с. 13]. Сучасна система аграрних відносин формується на основі створення і функціонування вертикально інтегрованих структур різних форм.

Слід відзначити, що небажання підприємств втрачати статус юридичної самостійності сприяв виникненню асоціативної форми вертикальної інтеграції. Так, на відміну від контрактної форми, вона виражає об'єднання підприємств і організацій, координація дій яких виходить за рамки звичайних контрактів, основу якої складають відносини власності. В цьому зв'язку пропонуємо апробацію асоціативної форми вертикальної інтеграції, суть якої полягає в добровільному об'єднанні осіб для задоволення власних потреб за допомогою групових дій, спільної виробничо-господарської та фінансово-економічної діяльності без втрати самостійності.

За умов розвитку вертикальної інтеграції забезпечується вдале поєднання між свободою підприємництва дрібного сільськогосподарського товаровиробника й економічно обґрунтованими крупними підприємствами переробної промисловості та постачальницько-збутових систем. Ці структури направлені на захист сільськогосподарських товаровиробників та вирішують завдання, які не в змозі виконати окремі виробники продукції.

У процесі створення вертикально інтегрованих структур сільськогосподарські товаровиробники можуть інтегруватися з переробними підприємствами шляхом викупу корпоративної власності акціонерного товариства. Однак це не зобов'язує товаровиробника-акціонера поставляти сировину на підприємство, та й за значного розпорощення акцій не кожен товаровиробник бере участь в управлінні господарством. Основну частину виробленої продукції сільськогосподарські

товаровиробники використовують на внутрішньогосподарські потреби, реалізують населенню, переробляють у цехах малої потужності.

Водночас яскравими прикладами та доказом ефективної ринкової взаємодії сільськогосподарських товаровиробників з переробними підприємствами, направленими на консолідацію спільних дій у рамках їх розвитку, є вертикально інтегровані структури Житомирської області. Вертикально інтегроване формування, яке об'єднує цукровий завод ВАТ "Цукровий завод ім. Цюрупи" і ПСП імені Цюрупи, створене шляхом володіння частиною акцій цукрового заводу сільськогосподарським виробником. За таким же принципом відбувається інтеграція ВАТ "Галівський маслозавод ім. В.Ф. Мазуркевича", до складу якого входять 20 сільськогосподарських товаровиробників, та АТЗТ "Фаворит". Ще одним прикладом розвитку вертикальної інтеграції може бути ЗАТ "Попільнянський комбикормовий завод", який був створений на основі об'єднання майна 26 підприємств. Підприємства, зберігаючи юридичну самостійність, увійшли своїм основним майном у нову інтегровану структуру. Показники ефективності діяльності вертикально інтегрованих структур області подано в табл. 1.

Таблиця 1. Показники діяльності вертикально інтегрованих акціонерних товариств за період 2006–2008 рр.

Показники	Роки			З 2008 до 2006 р., разів
	2006	2007	2008	
<i>ВАТ "Цукровий завод ім. Цюрупи"</i>				
Виручка від реалізації продукції, тис. грн	27242,4	28726,0	20948,0	0,76
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	26441,4	23335	18317	0,69
Прибуток від реалізації цукру, тис. грн	801,0	5391,0	2631,0	3,28
Рентабельність реалізації цукру, %	3,03	23,10	14,36	4,74
<i>ВАТ "Галівський маслозавод ім. В.Ф. Мазуркевича"</i>				
Виручка від реалізації продукції, тис. грн	60274	73828	75414	1,25
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	43394	57739	55810	1,28
Прибуток від реалізації продукції, тис. грн	6923	4201	7033	1,25
Рентабельність реалізації продукції, %	15,9	7,3	12,6	0,70
<i>АТЗТ "Фаворит"</i>				
Виручка від реалізації продукції, тис. грн	21403,4	41279,3	23576	1,10
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	18011,8	38275,8	19709	1,09
Прибуток від реалізації продукції, тис. грн	2612	2354	2595	1,08
Рентабельність реалізації продукції, %	14,49	6,15	13,	160,91

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності підприємств.

Існує ще один альтернативний вид вертикальної інтеграції, що покликаний захищати інтереси сільськогосподарських товаровиробників і сприяє їх стабільному та ефективному розвитку, – це сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Ми

поділяємо думку І. Буробкіна, який вважає, що ідея організації вертикальної інтеграції на базі акціонерних переробних підприємств не підтвердила її обґрунтованість як єдиної прийнятної асоціативної форми інтеграції в сільському господарстві [1, с. 8]. Вітчизняний вчений В. Зіновчук стверджує, що кооператив є підприємством корпоративного типу, створений шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), при цьому його члени не втрачають своєї незалежності і самостійності [5, с. 33–34]. Аналіз поглядів на сутність поняття "кооператив" свідчить, що більшість вчених, зокрема О. Чаянов, М. Туган-Барановський, О. Крисальний, М. Малік, В. Гончаренко, Л. Молдаван та низка інших науковців, в основу його визначення вкладають зміст добровільного об'єднання, що є характерним для асоціативної форми.

Гостра дискусія ведеться з приводу неприбутковості сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. М. Туган-Барановський справедливо стверджував, що метою діяльності кооперативу є «не добування найбільшого прибутку на витрачений капітал, а, навпаки, збільшення через спільне господарювання трудового доходу своїх членів або зменшення їхніх видатків», «не найбільший прибуток, а найбільший добробут членів кооперативу» [7, с. 46]. Таку думку підтримує економіст-аграрник В. Зіновчук, зауважуючи, що створення безприбуткових обслуговуючих кооперативів дає змогу тим, для кого основною діяльністю є сільськогосподарське виробництво, мати доступ до стабільного матеріально-технічного постачання за мінімальними цінами, які значно нижчі за ціни ринкових посередників. Результати дослідження неприбуткового статусу кооперативів у Житомирській області наведено в таблиці 2.

Як свідчать дані таблиці 2, кооперативи області майже повністю виправдовують статус неприбуткової організації. Вагома частина кооперативів, а саме 94,4 %, мету своєї діяльності вбачає в обслуговуванні членів, що не суперечить загальноприйнятому принципу кооперації. Лише 5,56% від загальної кількості кооперативів усе ж ставлять за мету одержання прибутку, тобто працюють на його доходи.

Таблиця 2. Статус неприбутковості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області у 2009 р.

Кооператив	Кількість		На неприбутковій основі		На прибутковій основі	
	шт.	%	кількість	%	кількість	%
Зареєстровано всього	90	100	85	94,4	5	5,56
з них: функціонує	47	52,2	46	97,87	2	4,25
не функціонує	43	47,8	5	11,62	3	6,97

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Враховуючи вищевикладене варто відзначити, що відсутність прибутку в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах не є ознакою неефективності, адже обслуговування його клієнтів відбувається на засадах собівартості або близьких до собівартості. Члени кооперативу, поєднуючи в одній особі і його співвласника, і клієнта, отримують прибуток, виходячи не із

вкладеного капіталу, а з обсягу та якості наданих послуг (виконаних робіт) (табл. 2). Звідси зрозумілою стає пріоритетна орієнтація діяльності кооперативу не на отримання прибутку (що є закономірним для акціонерних товариств), а на якомога якісніше обслуговування клієнтів-власників для забезпечення прибуткової діяльності їх власних господарств [10, с. 55].

Таблиця 3. Показники діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області в 2009 р.

Назва кооперативу	Рік створення	Розпайового фонду, тис. грн	Кількість членів	Кількість працюючих	Обсяг послуг за звітний період, тис. грн	Напрямок діяльності
СОК «Агроторговий Дім Любарський»	2000	-	5	5	27,5	Заготівельно-збутовий
СОК «Галькинський сільський сервісний центр»	2001	0,09	70	1	2,1	Багатофункціональний
СОК «Забарський ССЦ»	2004	20	43	3	2	Багатофункціональний
СОК АТД «Коростишівський»	2000	0,005	3	2	1	Багатофункціональний
СОК «Усолуци»	2002	1,3	127	1	0,2	Багатофункціональний
Сільськогосподарський багатофункціональний кооператив «Мінор»	2002	77,6	6	1	0,4	Багатофункціональний
СОК «Андріївський»	2004	0,3	3	-	5,6	Багатофункціональний
СОК «Кентавр»	2006	-	2	2	1,3	Сервісний
СОК «Хлібороб»	2001	554,0	4	8	9,4	Заготівельно-збутовий
СОК «Пролісок»	2002	57,2	-	-	1,8	Багатофункціональний
СОК «Промінь»	2003	88,7	150	2	0,2	Багатофункціональний
СОК «Корбут»	2004	121,4	4	2	7,6	Багатофункціональний
СОК «Любава-2005»	2005	102,7	4	1	9,5	Заготівельно-збутовий
СОК «Племінна справа»	2008	-	3	1	10,3	Сервісний
СОК «Жубровицький»	2000	52,4	319	319	122	Багатофункціональний
СОК «Діброва»	2000	1,0	4	4	11,4	Сервісний
СОК «Дбаймо разом»	2007	2,4	8	8	0,4	Багатофункціональний

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, як перспективної форми вертикальної інтеграції, дозволяє уникати негативного впливу посередницьких комерційних структур, які диктують свої умови щодо цінової політики на ринках як матеріально-технічних засобів, так і готової продукції. Інтеграторами тут виступають сільськогосподарські товаровиробники, які спільними зусиллями мають можливість одержати ряд переваг як в організації виробничої діяльності, так і в переробці, і в збуті своєї продукції. Істотним у розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, як альтернативного виду асоціативної форми, є те, що сам характер і природа кооперативів створюють можливість для сільськогосподарських товарови-

робників, залишаючись незалежними, збільшувати свою свободу через розвиток ефективних кооперативних дій.

Доцільно зазначити, що сільськогосподарські кооперативи в розвинутих країнах являють собою підприємства вертикальної інтеграції, які практично не існують безпосередньо у сфері сільськогосподарського виробництва та принципово відрізняються від акціонерної діяльності. Поряд з низовими ланками тут ефективно працюють місцеві, регіональні і національні спілки кооператорів. Особливістю розвитку кооперативного руху області є переважання багатofункціональних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах, які становлять 77,7% від загальної кількості кооперативів. Така модель, за свідченням окремих вчених, адекватна інтенсивному типу сільського господарства цього регіону і виправдана з точки зору перманентної концентрації капіталу кооперативів [4, с. 86].

Створення обслуговуючих кооперативів забезпечує підвищення конкуренції, але не витісняє акціонерні товариства, що також є представниками асоціативної форми вертикальної інтеграції та займаються аналогічним бізнесом. У цілому, доброякісна конкуренція між ними може тільки підвищити економічну ефективність вертикальної інтеграції шляхом надання товаровиробникам ширших можливостей вибору. Структури такого типу повинні займати свою нішу в системі аграрних відносин, збільшуючи обсяги виробництва, мінімізуючи витрати і забезпечуючи населення основними продуктами харчування, коли найбільш повно виявляються їхні достоїнства та пом'якшуються недоліки.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Встановлено, що асоціативна форма вертикальної інтеграції – це добровільне об'єднання осіб для задоволення власних потреб за допомогою групових дій, спільної виробничо-господарської та фінансово-економічної діяльності без втрати самостійності.

2. Розвиток вертикальної інтеграції забезпечує вдале поєднання між свободою підприємництва дрібного сільськогосподарського товаровиробника та економічно обґрунтованими крупними підприємствами переробної промисловості та постачальницько-збутових систем.

3. У процесі створення вертикально інтегрованих структур сільськогосподарські товаровиробники можуть інтегруватися з переробними підприємствами шляхом викупу корпоративної власності акціонерного товариства або створенням сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

4. Пріоритетною орієнтацією діяльності кооперативу є не отримання прибутку, що є закономірним для акціонерних товариств, а якомога якісніше обслуговування своїх клієнтів-власників, про що свідчить статус їх неприбутковості.

У подальших дослідженнях пропонуємо впровадження асоціативної форми вертикальної інтеграції, яка направлена на підвищення ефективної діяльності не тільки сільськогосподарських товаровиробників як головного елемента продуктової вертикалі, а й усього агробізнесу.

Література

---

1. Буробкин И.Н. Экономические отношения в системе агропромышленной интеграции / И.Н. Буробкин // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. – 2004. – №1. – С. 28.
  2. Владимирова И.Г. Организационные формы интеграции компаний / И.Г. Владимирова // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – №6. – С. 45.
  3. Гладій М.В. Особливості поглиблення агропромислової інтеграції / М.В. Гладій // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 55–58.
  4. Зіновчук В.В. Місце і роль кооперативів в агробізнесі країн Європейського Союзу / В.В. Зіновчук // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 80-86
  5. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
  6. Малік М. Сільськогосподарська кооперація як складова аграрної реформи / М. Малік // Економіка АПК. – 1999. – №1. – С. 62.
  7. Туган-Барановський М.І. Політична економія: Курс популярний / М.І. Туган-Барановський. – К.: Наукова думка, 1994. – 262 с.
  8. Участь підприємств АПК у формуванні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / за ред. В. Зіновчука, В. Гончаренка [та ін.]. – К., 2001. – 48 с.
  9. Черевко Г.В. Роль кооперації у розвитку аграрних відносин в Україні / Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос, Н.Ф. Павленчик // Економіка АПК. – 2000. – №11. – С. 16–19.
  10. Emelianoff, Ivan V. Economic Theory of Cooperation: Economic Structure of Cooperative Organization / Ivan V. Emelianoff. – Davis, CA: University of California, 1995. – 271 p.
-